Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya

PUIG CASTELLAR
SANTA COLOMA DE GRAMENET

M. Clavell, A. Manzano, S. Marín,
J. L. Muñoz i M. Rico

la ruta dels Ibers

Museu d'Arqueologia de Catalunya

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
i Mitjans de Comunicació

Índex

* **Introducció**

** **Història de les investigacions**

** Excavacions antigues

** Campanyes del Centre Excursionista Puigcastellar

** Darreres intervencions arqueològiques

** **Situació i accés**

** **Entorn mediambiental**

** **Cronologia**

** **Fases constructives i d'ocupació**

** **L'urbanisme**

** Els carrers

** **El sistema defensiu**

** Zona d'accés al poblat

** **Les cases**

** Casa reconstruïda (habitatge 19)

** **Economia i societat**

** L'agricultura i la ramaderia

** L'àmbit domèstic i la producció artesanal

** L'intercanvi comercial

** **Creences i rituals**

** Els rituals funeraris

** **El Puig Castellar dintre de la Laietània ibèrica**

** **El projecte d'actuació al Puig Castellar**

** **La cultura ibèrica al Museu Torre Balldovina**

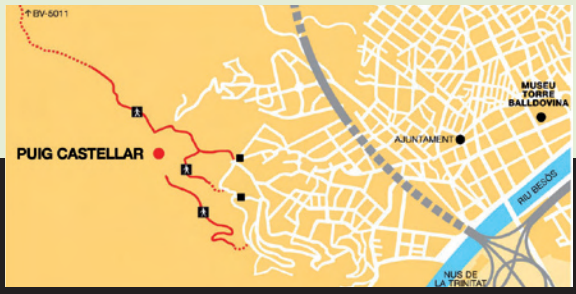
** **Bibliografia bàsica**

Punts d'interès:

1. Entrada al jaciment
2. Muralla o mur de tancament
3. Accés poblat
4. Carrer 1
5. Carrer 2
6. Carrer 3
7. Carrer 4
8. Canal d'aigües
9. Casa de tipus simple
10. Casa de tipus complex
11. Casa reconstruïda

12. Mòduls d'interactivs
13. Mirador

Introducció

Trobar-nos davant del Puig Castellar, a començament del segle XXI, representa enfrontar-nos amb un testimoni del passat llunyà i també de la historiografia moderna del país. És el patrimoni ibèric per excel·lència i representa el treball arqueològic del segle XX, des de les posicions romàntiques dels erudits de començament del segle passat fins al treball científic de l'actualitat més recent.

El jaciment ibèric de Santa Coloma, cent anys després del seu descobriment, ens dóna a conèixer un poblat de més de tres-cents anys d'ocupació, amb l'empremta de les vicissituds viscudes per un poble que manté la seva presència en el territori i que forma part d'un projecte complex d'ocupació del país, amb una clara i determinada distribució de funcions de cadascun dels assentaments ibèrics.

La cultura ibèrica es desenvolupà entre els segles VI i I aC a la franja litoral mediterrània compresa entre Andalusia oriental i Llenguadoc occidental, incloent-hi també, cap a l'interior, les àrees sud-orientals de la Meseta i la vall de l'Ebre fins a Saragossa, aproximadament. Neix com a resultat d'una ràpida evolució de les poblacions indígenes, sotmeses a un intens contacte amb els pobles més desenvolupats del Mediterrani oriental: els fenicis i, després, els grecs.

Sabem per les fonts escrites gregues i llatines que en aquest extens territori de cultura i llengua ibèriques existien pobles,

Vista aèria del Puig Castellar.

també anomenats "tribus", que devien correspondre a unitats politicoterritorials diferenciades, si bé no permeten fixar-ne amb precisió els límits territorials. Tot i això, sabem que el territori costaner comprès entre les desembocadures del Llobregat i de la Tordera era habitat pels laietans, en l'espai que actualment correspon a les comarques del Baix Llobregat, el Barcelonès, el Maresme i part del Vallès. Altres ètnies del territori català eren els ilergets, els lacetans, els indigets, els cessetans, els ausetans, els ilercavons...

L'escriptor grec Estrabó indica en el III llibre de la seva *Geografia* que al nord de *Tarraco* (Tarragona) hi ha la "bona terra dels laietans i dels Iartolaiets i de tots els altres fins a *Emporion* (Empúries)", la qual cosa indica que els laietans ocupaven un territori costaner entre Tarragona i Empúries. Més explícit és el testimoni de l'escriptor llatí Gai Plini, que a la seva *Història Natural* indica que "...el riu *Rubricatum* (Llobregat), a partir del qual hi ha els laietans i els indigets". Aquesta és una descripció feta de sud a nord, per la qual cosa cal entendre que els laietans residien al Barcelonès i al Maresme, fins a l'Empordà, domini del poble dels indigets. Encara més precises són les informacions del geògraf alexandrí Claudi Ptolomeu, autor d'una *Guia de geografia* on va incloure el territori dels laietans i n'esmentava les ciutats que ocupaven aleshores.

Totes aquestes informacions facilitades a les fonts antigues són confirmades amb les dades que han aportat algunes monedes trobades en jaciments del Barcelonès, el Maresme, el Vallès i la vall del Llobregat, a on l'epígraf *Laiesken* (és a dir, "dels laietans") apareix repetidament.

Història de les investigacions

Excavacions antigues

El poblat ibèric Puig Castellar va ser descobert l'any 1902 arran d'unes troballes de terrissa als vessants del turó fetes pel rector de Santa Coloma mossèn Joan Palà, amic de l'advocat i historiador Ferran de Sagarra i de Siscar (Barcelona 1853-1939), aleshores propietari de la Torre Balldovina i dels terrenys del turó del Pollo on es

Ferran de Sagarra.

troba situat el jaciment. Fou ell qui endegà les primeres excavacions arqueològiques, entre els anys 1904 i 1905, les quals afectaren una superfície molt considerable (més de mil metres quadrats) compresa entre el cim i el vessant meridional del turó. Els resultats obtinguts varen ser objecte d'una ràpida publicació al *Boletín de la Real Academia de las Buenas Letras de Barcelona*, signada pel mateix Ferran de Sagarra, i un any més tard J. Pijoan en donà també una breu descripció.

En crear-se el Laboratori d'Investigacions Arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans, Ferran de Sagarra no vacil·là a cedir a aquesta institució el resultat de les seves

Visita de membres de l'Institut d'Estudis Catalans.

Excavacions del Centre Excursionista Puigcastellar.

investigacions, fent donació l'any 1919 dels terrenys on hi ha el poblat i també dels materials exhumats, els quals actualment es conserven al Museu d'Arqueologia de Catalunya de Barcelona.

L'Institut d'Estudis Catalans va reprendre els treballs d'excavació entre els anys 1922 i 1925, primer sota la direcció de Josep Colominas i més tard de Josep de C. Serra Ràfols, qui elaborà la primera planta detallada de les estructures trobades fins al moment al jaciment. Els resultats d'aquestes campanyes, desenvolupades principalment en el sector nord-occidental del poblat, no han estat mai publicats, per bé que es troben d'alguna manera resumits en els extensos apartats que Serra Ràfols dedicà al Puig Castellar en els diferents treballs de síntesi, per ell signats, sobre el poblament ibèric a la costa del Maresme.

Anys més tard es produïren al jaciment algunes troballes casuals, com ara el conegut tresoret de monedes emporitanes i altres materials numismàtics, producte de l'activitat d'excursionistes i d'altres visitants incontrolats.

Campanyes del Centre Excursionista Puigcastellar

Es va haver d'esperar fins a l'any 1954 perquè el Centre Excursionista Puigcastellar de Santa Coloma de Gramenet iniciés noves campanyes d'excavació, que es van allargar fins a l'any 1958, sota la direcció d'À. Martínez Hualde i J. Vicente Castells, amb l'assessorament tècnic de J. de C. Serra Ràfols. Amb els resultats obtinguts en aquests nous treballs fou possible completar la planta del sector septentrional del poblat. Els resultats van ser publicats l'any

1966 a la *Memòria XXIV de la Secció Històrico-Arqueològica* de l'Institut d'Estudis Catalans, a la qual hom ha d'afegir diferents notes i articles dedicats a l'estudi d'una part dels materials arqueològics recuperats en l'excavació.
Amb posterioritat a aquestes campanyes, i amb data indeterminada però anterior a 1971, va ser buidada encara una altra habitació, situada al vessant meridional del turó.
Joan Sanmartí va estudiar el poblat dins la seva tesi doctoral i en base a aquest treball es va poder publicar l'any 1992 el llibre *Els primers pobladors de Santa Coloma de Gramenet. Dels orígens al món romà*. Es pot considerar que aquest detallat estudi, que repassava tot el fet fins al moment i estudiava de nou tots els materials que hi havia a l'abast, tancava un cicle, mentre que un de nou només es podia obrir si s'iniciaven noves intervencions arqueològiques fetes amb metodologia moderna.

Darreres intervencions arqueològiques

Respecte a les actuacions arqueològiques recents, cal esmentar la intervenció d'urgència desenvolupada l'any 1993 amb motiu de la construcció d'una tanca al voltant

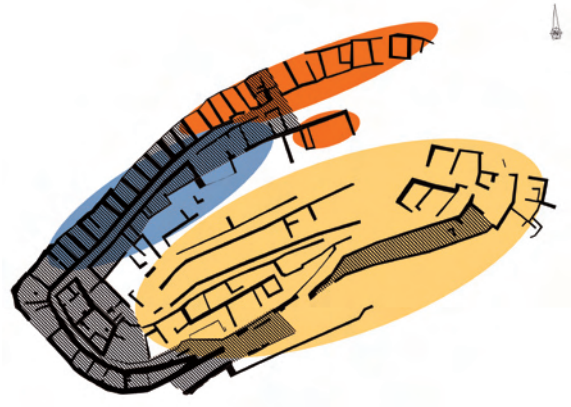
Alumnes de la Universitat de Barcelona excavant, juliol de 2007.

del poblat, per la qual cosa es varen fer diferents sondeigs així com tasques de neteja en algunes de les habitacions del poblat.

L'any 1997 l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, a través del Museu Torre Balldovina, va elaborar un projecte d'actuació i va iniciar accions encaminades a la conservació i dinamització del jaciment del Puig Castellar com a parc arqueològic. El projecte contemplava la represa dels treballs d'excavació després de gairebé quaranta anys d'aturada, ja que es feia palesa la necessitat d'intervenir en el jaciment a fi d'obtenir noves dades que permetessin contemplar, des de l'actual metodologia arqueològica, el coneixement que en teníem a través de les esmentades intervencions antigues i dels estudis més recents que s'havien fet d'acord amb aquestes.

Les intervencions arqueològiques que s'han fet al jaciment des de l'any 1998 s'han centrat en el sector nord-oest del jaciment, i han suposat l'excavació completa d'aquest sector i la consolidació de bona part de les estructures. Els resultats dels cinc primers anys d'excavacions es van publicar al llibre *Puig Castellar. Els ibers a Santa Coloma de Gramenet. 5 anys d'intervenció arqueològica (1998-2002),* del qual són autors Conxita Ferrer i Antoni Rigo, responsables dels treballs arqueològics fets en aquest període, i del qual s'ha extret bona part de la informació que donem en aquesta Guia.

Paral·lelament, en l'àmbit de museïtzació i divulgació del poblat s'ha portat a terme la reconstrucció d'un

Ferran de Sagarra, 1904-1905

Institut d'Estudis Catalans, 1922-1925

Centre Excursionista Puigcastellar, 1954-1958, 1971

Museu Torre Balldovina, 1998-2007

habitatge, la senyalització per la visita, la instal·lació d'un mòdul d'interactius, l'arranjament de l'entorn i els accessos, i la celebració anual de la Festa íbera al Puig Castellar, tot acompanyat de la renovació de l'exposició de referència del Museu Torre Balldovina i d'un programa educatiu de visites i tallers sobre la cultura ibèrica.

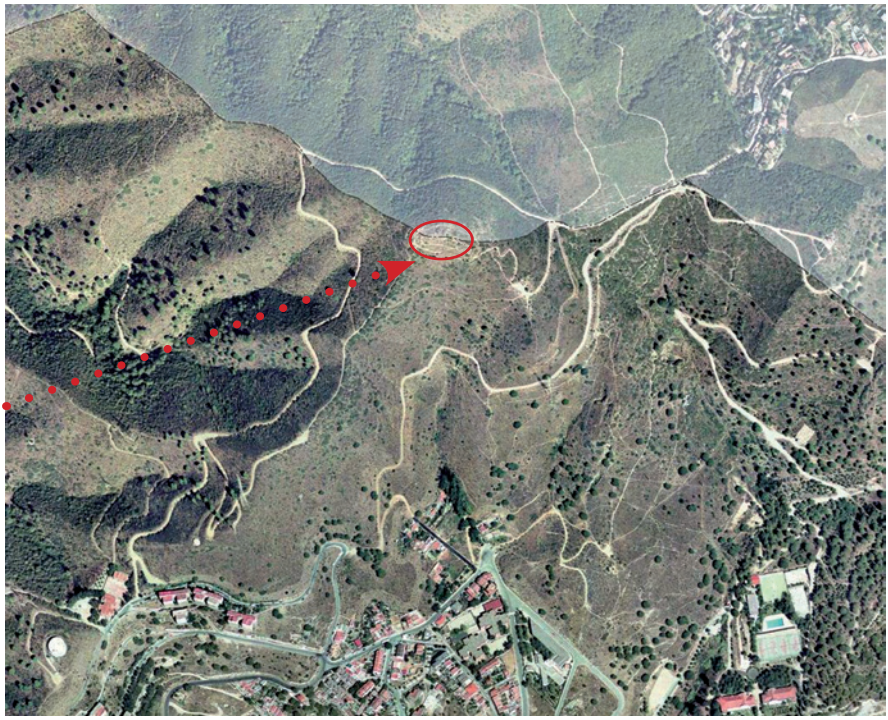
Situació i accés

El jaciment del Puig Castellar es troba al municipi de Santa Coloma de Gramenet, situat al marge esquerre del riu Besòs i al nord de la comarca del Barcelonès, dintre de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, prop del mar Mediterrani. L'extensió del terme municipal de Santa Coloma és de poc més de 7 km^2, on hi conviuen entorn de 120.000 habitants, molts d'ells nouvinguts.

El poblat ibèric Puig Castellar està situat al cim del turó del mateix nom, també conegut com a turó del Pollo, i la seva altitud màxima és de 303 metres sobre el nivell del mar, essent un dels punts més elevats de la serralada de Marina. El turó, concretament, és a l'extrem septentrional del terme de Santa Coloma de Gramenet i limita amb el terme de Montcada i Reixac. Les coordenades UTM del punt on està situat el poblat són X: 433'85 i Y: 4.591'46.

Des de Santa Coloma s'hi pot accedir per tres camins: un és una pista forestal que surt del carrer de Menorca, al barri de can Franquesa, on hi ha un senyalitzador de la Ruta dels Ibers que ho indica, a prop del Mirador del Ibers i del carrer de Còrdova (bus 800); un altre camí és també una pista forestal, coneguda com el camí dels bombers, que parteix també del carrer de Menorca (final bus 800), del costat de l'edifici Pompeu Fabra i molt a prop de la placeta dels Llops; i l'altre camí és el torrent de les Bruixes, que surt del final de l'avinguda de Ramon Berenguer IV (bus B30) i que s'enfila muntanya amunt passant per les fonts de Sant Roc i de la Bóta, fins al jaciment.

També s'hi pot arribar per la carretera BV-5011 que va de Badalona a Montcada i Reixac. En el punt més alt d'aquesta via s'agafa un camí (a l'esquerra venint de

Situació del Puig Castellar.

Badalona i a la dreta si es ve de Montcada i Reixac), direcció cap al sud, que porta a la urbanització Vallensana; cal travessar-la seguint la carena de la serra de les Ermites (sant Onofre i sant Climent) i, continuar cap avall fins al jaciment.

En l'actualitat tots quatre camins estan habitualment tancats als vehicles ja que són dins del Parc de la Serralada de Marina, però l'accés a peu no té cap tipus d'impediment.

El jaciment és permanentment obert.

Entorn mediambiental

La serralada de Marina ocupa una franja de la Serralada litoral catalana, compresa entre el riu Besòs (Santa Coloma de Gramenet) i el coll de can Bordoi (Alella). Actualment, bona part d'aquest espai està protegit pel Parc de la Serralada de Marina, que inclou part dels termes municipals de Tiana, Badalona, Santa Coloma de Gramenet, Montcada i Reixac i Sant Fost de Campsentelles.

La serra de Marina és una unitat orogràfica composada bàsicament per materials metamòrfics (pissarres i esquits) i magmàtics (granit). El seu relleu és arrodonit a causa de l'erosió dels materials granítics predominants, la descomposició dels quals origina saulons per efecte de la humitat sobre la roca. Els torrents i les rieres acostumen a formar lleres aixaragallades a les parts més altes i de major pendent, per donar lloc a cursos més suaus i amples a

Entorn del jaciment.

les valls mitges i baixes. L'elevada erosionabilitat de bona part dels sòls representa una gran fragilitat quan aquests es presenten desprotegits per l'eliminació de la coberta vegetal. Entre els aspectes que donen singularitat i valor al medi destaquen les morfologies que trenquen el suau relleu predominant, les quals es concentren a les parts centrals i més altes de la serralada. Aquesta zona central, del Puig Castellar al turó de Galzeran, recull, a més, bona part dels miradors que ofereixen una espectacular visió de la meitat nord de l'Àrea Metropolitana de Barcelona i de les serres que l'envolten. Per contra, a les parts més baixes és on es troben les morfologies pròpies de les rieres i torrents mediterranis, de gran interès natural, paisatgístic i territorial.

En època ibèrica, però, el paisatge natural era molt diferent del que avui coneixem: la desembocadura del riu Besòs formava un petit estuari, i possiblement la major part de la costa (una mica més terra endins que ara) era zona d'aiguamolls, llacunes i maresmes de poca fondària riques en matèria orgànica. La vegetació de la serralada estava formada bàsicament per boscos d'alzina, amb presència de roures i pins i un sotabosc de grans arbustos, i la fauna comprenia espècies avui desaparegudes com el cérvol, el llop o el porc senglar.

No pensem, però, que les condicions climàtiques fossin essencialment diferents de les actuals: règim tèrmic temperat, amb una estació àrida que coincideix amb els moments més secs i càlids de l'any, i un règim pluviomètric caracteritzat per la concentració de les pluges a la primavera

Restitució del paisatge antic.

i, sobretot, a la tardor. La temperatura mitjana anual devia oscil·lar al voltant dels 15 graus i les precipitacions entre 500 i 600 mil·límetres.

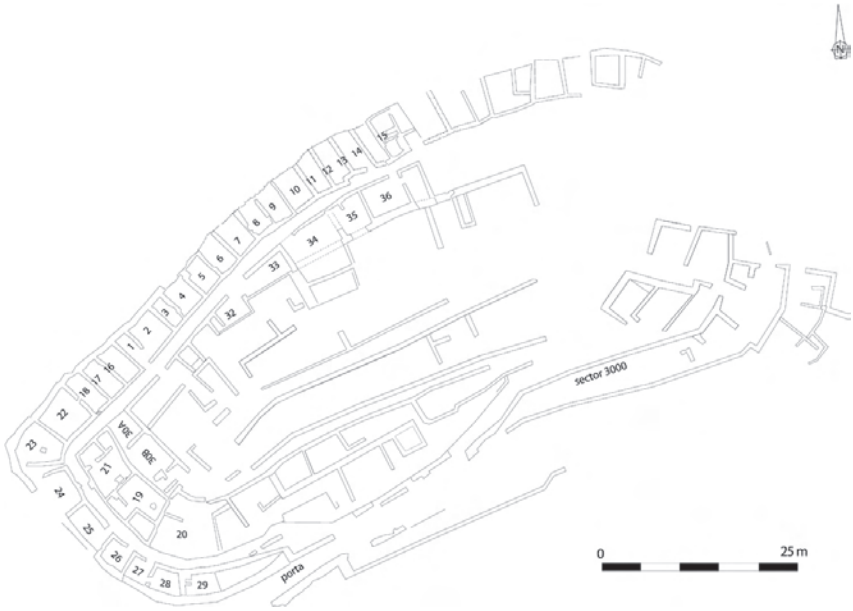
La privilegiada situació geogràfica, conjuntament amb aquestes condicions mediambientals, afavoriren l'assentament de nuclis que combinaven activitats de caçadors recol·lectors amb les de ramaders agricultors, i és en aquest marc natural que es desenvolupà durant el període ibèric el paisatge humà al Puig Castellar.

Cronologia

El Puig Castellar és un indret ocupat des d'antic, tot i que no sabem exactament des de quan, ni quines característiques presentaria aquest nucli. El que és clar és que a la fi del segle V aC és quan es defineix el poblat com a tal, amb les característiques urbanístiques que mantindrà fins al final. Aquest moment, que coincideix amb el pas del període conegut com ibèric antic a l'ibèric ple, és un moment de canvis generalitzats en el món ibèric. Així mateix, al llarg del segle III aC es detecten alguns canvis en el poblat tot i que no semblen massa importants, i és també quan s'arriba al moment de màxima expansió i ocupació del territori. Finalment, l'abandó del poblat es produeix, segons totes les dades, entorn al 200 aC, moment que ve marcat històricament per la Segona Guerra Púnica i per les campanyes militars de Cató; és a dir, per l'inici de la presència dels romans al territori. A més, l'abandó del poblat s'esdevé de forma sobtada, la qual cosa permetria posar-lo en relació directa amb aquests fets.

Fases constructives i d'ocupació

No es coneix del cert l'evolució del poblat a causa de les dates antigues en què es feren la majoria d'excavacions arqueològiques. Tot i així, les troballes fetes als sectors de Puig Castellar, intervinguts recentment, estableixen dues fases

Planta del jaciment (2007).

constructives del poblat, que anomenem fase 1 i fase 2 (cal tenir present que parlem exclusivament dels sectors del jaciment excavats als darrers 10 anys). El moment d'abandonament s'ha considerat una darrera fase, anomenada fase 3.

Sembla, però, que existeix una fase anterior a la primera ocupació urbana del poblat, la qual estaria constituïda possiblement per una agrupació d'habitatges construïts amb materials peribles, potser cabanes, situats directament sobre la roca natural i dels quals només es conserven els forats de pal, restes del que podrien haver estat fonamentacions

Forats de pal de la fase documentats al recinte 19.

i algunes estructures de combustió de tipus metal·lúrgic. Ara com ara no podem donar una cronologia precisa per a aquesta fase 0, però creiem que es podria situar en un moment anterior a la primera meitat del segle V aC, pels diversos materials ceràmics d'importació recollits en superfície i que daten dels segles VII-VI aC.

La fase 1 correspon al moment en què es construeixen les primeres bateries o barris en pedra i al moment en el qual es crea la trama urbana que perdurarà durant tota la vida del poblat, construccions totes elles que ja des del primer moment s'adapten totalment a la topografia del terreny. Cronològicament, s'inicia a finals del segle V aC o principis del segle IV aC, quan trobem una regularització del terreny natural documentat a la majoria de les cases, i es perllonga sense canvis al llarg de tot el segle IV aC.

La fase 2 cal situar-la ja en ple segle III aC i es perllonga fins a finals del segle III aC o molt a principis del II aC, quan el jaciment és abandonat, molt possiblement de manera traumàtica a causa d'algun important esdeveniment polític i militar. Aquest moment d'abandó generalitzat, que amortitza la fase 2, ha estat englobat en una darrera fase anomenada fase 3.

Pel que fa a canvis en el pas de la fase 1 a la fase 2, hem de dir que no es produeix una reedificació dels habitatges, sinó tan sols certes modificacions constructives. Aquests canvis a vegades es produeixen solament en els paviments i les llars de foc, mentre que en altres ocasions es produeixen algunes modificacions estructurals que alteren la distribució interna.

L'urbanisme

L'estructura urbanística del poblat s'adapta a les característiques del terreny i les cases s'aixequen en terrasses, retallades a la roca i amb murs de contenció per evitar esllavissaments que salven el desnivell. L'urbanisme correspon al tipus de traçat anomenat poblat de cim, integrat per carrers concèntrics connectats per carrerons que defineixen en conjunt una planimetria pseudoortogonal. Amb una superfície ocupada que deu superar lleugerament els 4.000 m^2, però que en cap cas arriba a superar els 5.000 m^2, es tracta d'un hàbitat de

Vista general del jaciment.

dimensions petites que agrupava un centenar d'habitatges i que pot correspondre a unes 300 persones.

El Puig Castellar presenta sens dubte una planificació urbanística que, a partir de la forma del poblat i del mur que l'envolta, condicionat al seu torn per la topografia del turó, estableix la ubicació de diferents carrers que donen accés a les cases i permeten la circulació per l'interior del poblat.

Aquests carrers semblen estructurar-se bàsicament en sentit est/oest, és a dir, seguint la forma allargada del poblat. En concret, se'n coneixen tres per les antigues excavacions: el carrer número 1, situat al vessant nord, i els carrers 2 i 3, situats al vessant sud. Les darreres excavacions han posat al descobert un nou carrer que connecta amb l'1, el qual hem denominat carrer 4, que és el primer trobat en sentit nord/sud tot i que estem segurs que n'hi ha d'haver més.

Els carrers

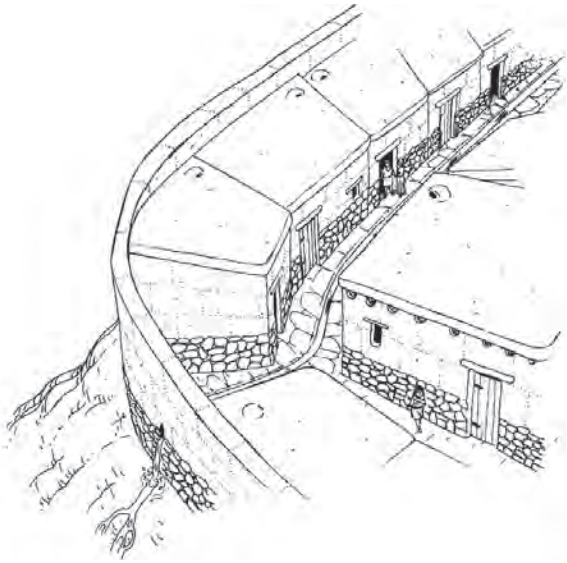
El carrer 1, com hem apuntat anteriorment, discorre en sentit est/oest pel vessant nord del poblat i fa aproximadament un metre d'amplada. En concret, va paral·lel al mur de tanca nord, del qual el separa una bateria d'habitacions que són, precisament, les que han estat objecte essencial de les excavacions. Aquest carrer dóna accés a les cases que hi ha a ambdós costats del mateix. L'accés a les cases del costat nord presenta problemes en trobar-se a una cota més baixa que el carrer, però l'existència del mur de tanca no permetia l'obertura d'altres accessos. En alguns casos s'ha documentat l'existència de pedres disposades de forma plana per tal de facilitar-ne l'accés a l'interior.

Carrer 1.

Quan el carrer 1 arriba cap a l'extrem oest del poblat gira en sentit sud, seguint exactament la forma del mur de tanca, de manera que comunica amb el que podríem definir com un carrer transversal, el carrer 4, que dóna accés igualment a les cases que són tant a un costat com a l'altre.

El final del carrer 1 presenta un fort pendent que perdura des del recinte 16 fins a l'alçada del 22. En el punt on es dóna aquest desnivell el carrer presenta un retall practicat a la roca i de secció en forma de "V". Aquest retall és al

Dibuix dels carrers 1 i 4 amb la canal o desguàs.

Canal d'aigües retallada a la roca.

centre del carrer i pren una orientació en sentit est/oest. És construït, d'una banda, per impedir que l'aigua procedent de les pluges entri a l'interior dels recintes i, de l'altra, per canalitzar les aigües sobrants i desguassar-les cap a l'exterior del poblat. Aquesta acció es faria mitjançant una canal o desguàs situada entre les cases 23 i 24. Molt possiblement aquest retall aniria destapat, i per tal de facilitar el trànsit pel carrer, a banda i banda la roca també va ser retallada a fi d'obtenir una superfície plana sobre la qual es pogués passar. A més, creiem que aquesta petita superfície devia anar coberta amb lloses de pedra, ja que en alguns trams del carrer se n'han conservat algunes disposades de forma plana, que farien de vorera.

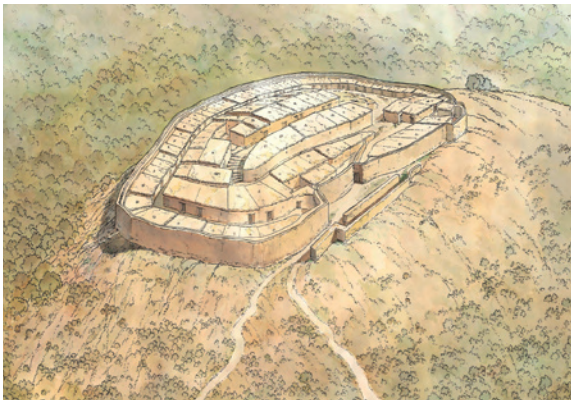
Quant als carrers 2 i 3, no es conserven restes significatives a nivell arqueològic i no tenim tampoc documentació d'aquesta

zona a causa de la seva excavació en campanyes antigues. El mateix passa amb la part alta del poblat, és un sector molt arrasat i no sabem com devia ser. Les poques restes que es conserven fan pensar que també hi havia habitatges o tal vegada era ocupada per espais comunitaris.

El sistema defensiu

L'emplaçament del Puig Castellar al cim d'un turó li atorga, sens dubte, unes magnífiques condicions defensives i de control estratègic del territori, cosa que fa pensar que devia ser un poblat important a la zona. Aquesta situació geogràfica del jaciment és privilegiada ja que ofereix un ampli control visual sobre la desembocadura del Besòs, el pla de Barcelona, bona part del Vallès i del Maresme, és a dir, controlaven el territori i les vies de comunicació d'un bon tram de la costa i de l'interior. Així mateix, permet el fenomen de la intervisibilitat amb altres punts ocupats en època ibèrica com són Montjuïc i el Turó de la Rovira (Barcelona), el turó de Ca n'Oliver (Cerdanyola del Vallès), el turó d'en Boscà (Badalona), el de Montgat o el turó de les Maleses (Montcada i Reixac i Sant Fost de Campsentelles).

El Puig Castellar, per tant, a causa de la seva situació estratègica per al control del territori i amb bones condicions per a la defensa, és un poblat amb uns límits definits i protegit

Restitució del Puig Castellar de final del segle III aC.

únicament per un mur de tanca que l'envolta, mentre que és més dubtosa l'existència d'un sistema defensiu complex a l'entrada i d'elements característics, com ara les torres o fins i tot un fossar. Tan sols en el sector d'accés al poblat es construeixen uns murs molt potents que li donen una sensació de monumentalitat.

En les excavacions fetes als darrers anys s'ha intervingut en alguns punts que afecten el mur de tanca o muralla del poblat i que han proporcionat algunes dades interessants. Quan parlem de mur de tanca o muralla ho fem conscientment, atès que la utilització del terme *muralla* té unes connotacions de caire constructiu i defensiu que no ha de tenir necessàriament un mur de tanca, que pot simplement delimitar i envoltar un nucli d'hàbitat. En el cas del Puig Castellar, si bé el poblat sembla molt ben delimitat, almenys en algunes zones, encara no es coneix prou el mur que defineix el recinte ni els accessos per a poder parlar amb propietat de muralla o recinte defensiu, tot i que alguns elements apunten en aquesta direcció.

El poblat, tal com el coneixem actualment, s'adapta perfectament a la part superior del turó en què s'ubica, la qual presenta una forma aproximadament rectangular o ovalada en sentit est/oest. La part que dóna al nord es troba ben delimitada per un mur que es conserva, en el tram que es va excavar al nord de les cases 1, 2, 3 i 4, fins a una alçada de 2,10 metres pel costat exterior, mentre que l'amplada, d'entre 80 cm i 1 m, és superior a la majoria

Mur de tanca al nord de les cases 1 a 4.

de murs d'aquest sector del poblat. A més, hem de tenir en compte que es troba arrasat pràcticament fins al nivell d'ús de les habitacions interiors, la qual cosa vol dir que la seva alçada original havia de ser força més gran, devia arribar com a mínim als 4 metres. En aquest mur tampoc no s'obria cap porta malgrat tractar-se del tancament de tota una bateria de cases, a les quals només es podia accedir des d'un dels carrers del poblat. A partir d'aquestes dades, podem deduir que l'aspecte que tindria des de l'exterior s'assemblaria molt al que entenem tradicionalment per muralla. D'altra banda, el fort pendent del terreny en aquesta banda, que fa realment molt difícil l'accés al poblat per aquesta zona, potenciaria encara més la imatge de poblat inaccessible.

Pel sud, en canvi, el pendent del vessant és una mica més suau i no coneixem cap mur que delimiti bé el poblat per aquesta zona. Tot i el mal coneixement que tenim de les estructures, s'apunta una major complexitat, fruit molt probablement d'algun tipus de planificació defensiva a l'àrea per on, lògicament, hauria de trobar-se l'accés.

Cal dir que els murs que podrien formar part del sistema defensiu per la zona sud destaquen també perquè estan construïts sovint amb uns blocs de pedra més grossos que els que s'utilitzen habitualment en la resta de murs, la qual cosa reafirmaria la hipòtesi que realment formen part de la muralla.

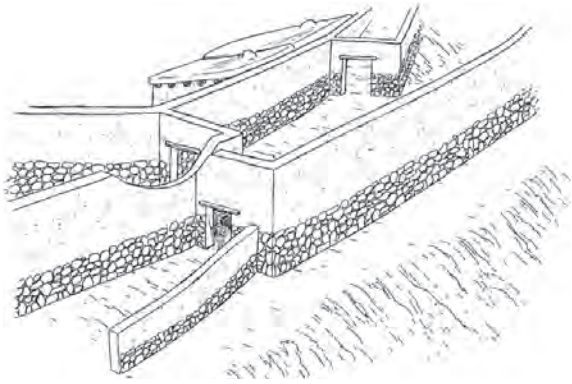
Mur del sistema defensiu de la zona sud.

Zona d'accés al poblat

Després dels darrers treballs efectuats, s'ha posat al descobert el sector en el qual es trobaria ubicada probablement la porta o accés a l'interior del poblat, o com a mínim una porta, si n'hi hagués més d'una. Ens referim a l'existència al vessant sud-oest del poblat d'un corredor flanquejat per dos murs: al nord pel mur de tanca del poblat pròpiament dit i, al sud, per un altre mur que funcionaria com a mur d'aterrassament per tal d'aconseguir una superfície plana. Al final del corredor i flanquejada també per aquests dos murs, hi hauria una primera porta. Tanmateix, tot ens fa pensar que aquest esquema es repeteix en el vessant sud-est del poblat.

Aquesta primera porta estaria protegida per un potent mur paral·lel al mur que delimita el poblat. Aquest mur es caracteritza per presentar un parament força diferent dels altres murs, ja que està construït per grans blocs de pedra, majoritàriament del tipus granit, que recolzen sobre una potent fonamentació. És molt possible que aquest aspecte del mur, juntament amb l'aparença dels murs d'aterrassament que es documenten en aquest sector de la porta, servís per augmentar la sensació de monumentalitat i, per tant, dissuadir a l'enemic.

Un cop travessada aquesta primera porta, s'accediria a una petita plaça o distribuïdor, a través del qual es passaria a dues noves portes, una situada en el vessant sud-oest i l'altra en el vessant sud-est. A partir d'aquestes dues portes s'accediria al carrer 4 i al vessant est del poblat, respectivament. D'aquesta manera se'n dificultaria l'accés

Dibuix hipotètic de la porta d'entrada al jaciment.

i se'n facilitaria la defensa, al mateix temps que es crearia un efecte de complexitat d'entrada i de monumentalitat a qui arribés al poblat.

Les cases

Com hem dit, és en la segona meitat del segle V aC quan es basteix la trama urbanística del poblat definida per la fortificació, pels carrers i per la construcció d'habitatges, amb alguns canvis al segle III aC que afecten la major part dels habitatges.

Quant a l'estructura, el tret més destacable és l'existència de dos models diferents de cases, les de tipus simple i les de tipus complex.

Les cases de tipus simple presenten únicament una sola habitació, de planta quadrada o rectangular, que oscil·la entre els 11 i 20 m^2. De moment, a l'interior no ha estat identificat, a part de les llars, cap altre tipus d'element constructiu.

Les cases de tipus complex presenten unes majors dimensions i una distribució interna conformada per dues o un màxim de tres habitacions, a l'interior de les quals han estat identificades diferents estructures constructives, com ara banquetes, estructures de mòlta o treball, i escales per accedir a un pis superior. Aquestes cases presenten totes elles una planta més o menys quadrada i unes dimensions que oscil·len entre els 20 i els 42 m^2.

Treballs de consolidació d'estructures de les cases de tipus simple del carrer 1.

Habitatge 16, de tipus simple.

A banda d'aquestes diferències estrictament estructurals, no en presenten pel que fa a la distribució de materials arqueològics localitzats a l'interior. Per això, cal concloure que a nivell funcional no és possible apuntar diferències entre les cases de tipus simple i les de tipus complex. Totes elles han de ser considerades com a habitatges, i més si tenim en compte la presència de llar de foc a l'interior de cadascuna.

A l'interior d'aquests habitatges, sempre segons els materials que han estat exhumats durant l'excavació, es documenta, com és lògic, tot el ventall d'activitats domèstiques pròpies d'un assentament d'època ibèrica. En aquest sentit, podem esmentar la pràctica del teixit, evidenciada per l'habitual presència de fusaioles i pesos de teler, amb especial incidència en la casa 18, on han estat localitzats un total de 9 pesos de teler. Així mateix,

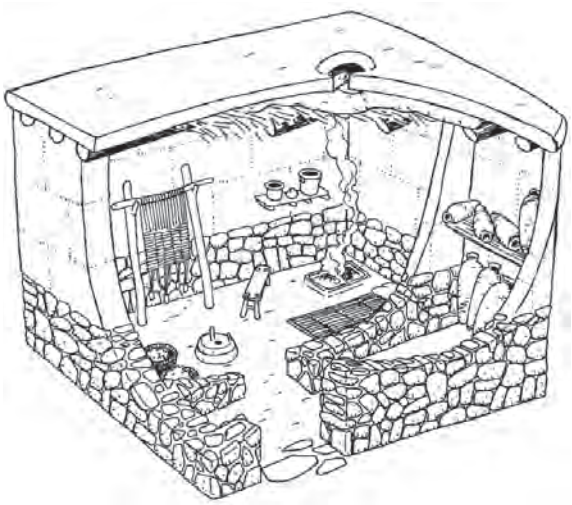
Habitatge 15, de tipus complex.

Morter de pedra trobat a la casa 17.

es documenten evidències de desenvolupament d'altres activitats artesanals dins de l'àmbit domèstic, en concret les metal·lúrgiques, ja que en totes les cases hi ha la presència d'escòries i, a més, a l'habitatge 27 es localitza un petit forn de tipus metal·lúrgic. També hi ha evidències de les tasques de transformació d'aliments, corroborades, per exemple, per la presència de morters, com ara el morter de pedra localitzat a l'habitatge 17, i també de l'estructura de pedra de planta circular, segurament vinculada a la mòlta de productes agrícoles, apareguda a l'habitatge 19. Finalment, l'abundant evidència tant d'inhumacions infantils (localitzades en les cases 19, 21, 26 i 27) com de sacrificis animals (cases 16 i 19) ens informa d'una intensitat notable de les activitats cultuals o religioses desenvolupades dins de l'àmbit domèstic.

Pel que fa a les tècniques constructives de les edificacions del poblat, són les habituals a tot el món iber. Essencialment es tracta de cases seriades amb parets mitgeres. Els murs s'aixequen amb la tècnica de la pedra seca, fets amb blocs irregulars, de dimensions mitjanes, de granit i de pissarra, i amb tascons lítics per a falcar-los allà on és necessari. Aquesta estructura però, es limita al sòcol, que actua com a aïllant de la humitat. A sobre es construeix una paret amb filades de tàpia o paraments de tovot. Les parets s'arrebossen amb argila líquida o calç i en ocasions es decoren amb motius pictòrics lineals. Els sostres es fabriquen amb bigues de fusta recolzades directament sobre la part superior del murs,

Dibuix hipotètic de l'interior d'una casa de tipus complex.

damunt els quals es col·loquen canyes o branques que són cobertes amb gruixudes capes de fang barrejat amb palla per impermeabilitzar la coberta. Els paviments es condicionen amb capes de pedres, terra, terra batuda piconada i calç que anivellen les irregularitats del terreny original.

Les construccions assoleixen una gran solidesa i poden tenir un o més pisos, amb poques obertures com són la porta i un forat al sostre per a l'evacuació dels fums.

El condicionament intern de les cases incloïa llars de foc, banquetes de pedra, diversos tipus de mobiliari (lleixes, taules, tamborets, cadires, llits, etc.), telers, molins manuals rotatoris i una gran quantitat de recipients ceràmics ja que dins de la casa s'hi feien alguns treballs quotidians. Cal ressenyar que en algunes cases, com les de dimensions més grans, és possible que existís una àrea en la qual es podien acumular les reserves d'aliments i que podria correspondre a un magatzem de tipus domèstic. Aquesta evidència es fonamenta en les agrupacions d'àmfores registrades en alguns àmbits de determinats habitatges.

Casa reconstruïda (habitatge 19)

Una de les edificacions més destacables de totes les localitzades fins al moment és la denominada casa 19. Presenta una planta força quadrada i una superfície útil de 35 m^2, s'hi accedeix per una porta que s'obre des del

carrer 4 i els seus murs estan recolzats directament sobre del terreny, ja que ha estat retallat i s'ha aprofitat part de la roca com a banqueta i com a paret de fons.

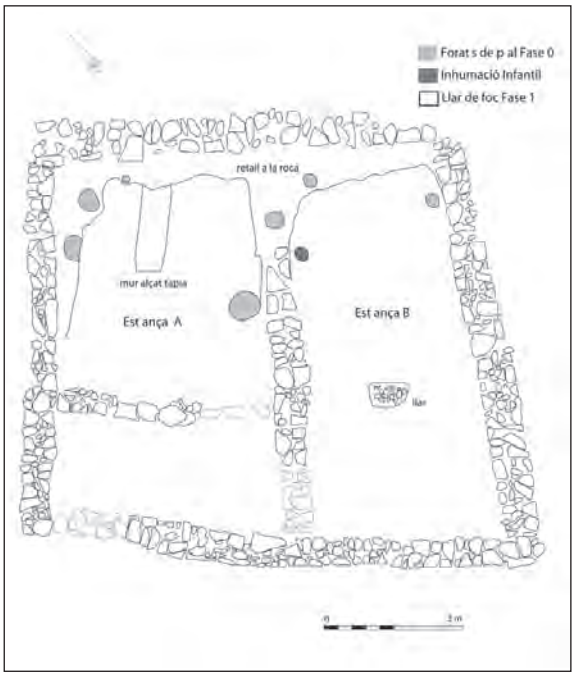
A les excavacions d'aquesta casa, com també ha succeït a d'altres cases del jaciment, es van documentar sis forats de pal pertanyents a la fase 0 del poblat.

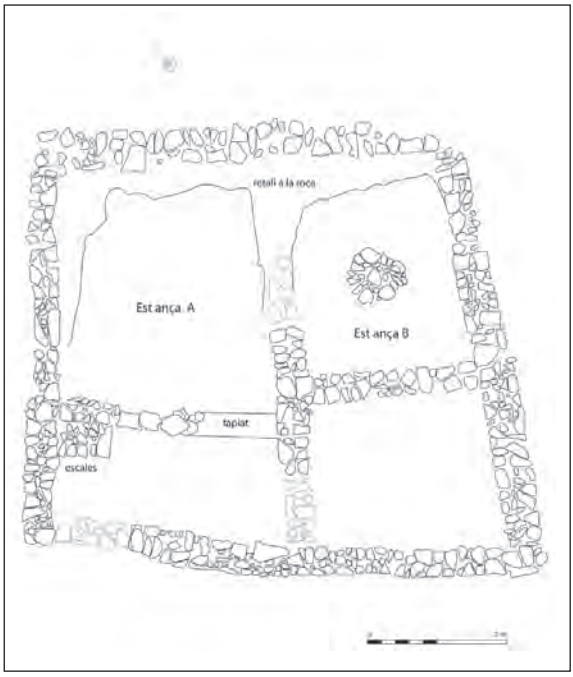
Al segle IV aC, coincidint amb la fase 1 del poblat, aquesta casa estava dividida en tres estances comunicades entre si i que restaven separades per un mur mitger. La primera estança, de planta rectangular, disposava d'un muret al centre que complia funcions d'envà, amb el que la pròpia sala quedava subdividida en dos. Immediatament al costat hi havia la segona estança, que presentava una planta i unes dimensions semblants a la primera. A aquesta no s'accedia des del carrer, sinó que mitjançant una obertura que la comunicava amb la cambra anterior. Al centre de la sala hi havia la llar de foc, que feia 60 cm de llargada i 40 cm d'amplada. En la mateixa sala va ser trobat un enterrament infantil, col·locat en un petit retall localitzat en l'angle nord-est de l'estança B.

Durant la primera meitat del segle III aC, coincidint amb la fase 2 del poblat, van dur-se a terme unes reformes, en les quals s'apujà el nivell del terra. Amb aquesta actuació restà anul·lat el pas que permetia l'accés a la sala A, que fou amortitzat amb alçat de tàpia. Per salvar el desnivell i poder accedir a aquest sector de l'estança es construí una escala just davant de la porta d'entrada.

Casa reconstruïda.

Forats de pal Fase 0
Inhumació Infantil
Llar de foc Fase 1
retall a la roca
mur alçat tàpia
Est ança A
Est ança B
llar
0
2 m

retall a la roca
Est ança A
Est ança B
tapiat
escales

Plantes de la casa 19 amb les diferents reformes.

L'estança B també fou modificada, ja que al centre va bastir-se un mur que la dividia en dues parts. Alhora es procedí a l'enderrocament parcial del mur que la separava de la sala contigua, amb el que una de les parts restà comunicada amb l'estança A. Al mig d'aquest nou espai obert va construir-se una estructura circular de pedra, segurament vinculada a la mòlta de productes agrícoles.

En la mateixa fase 2 s'amortitza el tram est del mur que separa les estances A i B i, com a conseqüència, resta un espai rectangular d'àmplies dimensions. Aquesta remodelació probablement respon a l'ús com a magatzem que se li dóna a partir d'aquest moment, ja que dins de la fase 3, a finals del segle III aC, entre altres materials es documenten com a mínim un total de 32 àmfores ibèriques senceres. Algunes de les àmfores es van trobar esteses sobre el terra com si haguessin estat de peu i recolzades amb el mur posterior de la casa, i d'altres estaven lleugerament clavades al terra, trencades en diversos fragments escampats sense cap ordre, circumstància que evidencia

Interior de la casa reconstruïda.

un cop fort. Tot plegat fa pensar que molt probablement van caure de certa alçada perquè devien estar dipositades en una mena d'altell.

Aquest recinte ha estat excavat en la seva totalitat darrerament, motiu pel qual es va poder recollir una informació molt completa de les seves característiques constructives i funcionals. Així, degut a les troballes i al seu interès, es va decidir reconstruir-la.

Economia i societat

L'agricultura i la ramaderia

L'activitat econòmica principal de les comunitats humanes durant molts segles ha estat l'agricultura i la ramaderia, un dels aspectes essencials que caracteritza les societats antigues i les seves relacions econòmiques, i també ho era al Puig Castellar. Aquestes activitats es complementaven amb d'altres de més artesanals i amb l'intercanvi per obtenir productes que no hi havia al seu territori o objectes de luxe.

Les possibilitats d'explotació agrícola eren notables ja que a banda d'algunes planes altes properes al poblat, l'establiment ibèric està situat a l'angle format per la vall baixa del riu Besòs i la plana litoral. En general, en època ibèrica trobem el conreu de cereals, especialment blat i ordi, que s'alternava amb el de lleguminoses (llenties, faves, etc.), productes bàsics de l'alimentació, i que es

Eines agrícoles.

complementava amb la recol·lecció de fruits, plantes i mel. No oblidem la importància del conreu de la vinya i l'olivera, productes d'exportació molt apreciats.

Els estudis fets de les restes recollides al Puig Castellar, tot i el baix nombre de mostres, confirmen aquests tipus de conreus. D'altra banda, l'activitat agrícola també queda constatada gràcies a l'extraordinària col·lecció d'eines agrícoles de ferro i de molins apareguts al llarg de la seva investigació.

La ramaderia també era un recurs econòmic important. Tenien ramats d'ovelles i de cabres i, també, porcs i bòvids. La cacera de senglars, cérvols, conills i aus, la pesca i la recol·lecció de mol·luscs i mel complementaven la dieta familiar.

L'estudi de restes faunístiques recollides al Puig Castellar ens ha permès identificar ossos de cabra, ovella, bou, porc, cavall, gos i gallina. Pel que fa a la importància d'altres recursos d'origen animal en la dieta, tenim, com a animals terrestres salvatges, clarament representats el cérvol i el conill. També es constata un aprofitament més o menys intensiu dels recursos marins.

L'àmbit domèstic i la producció artesanal

Dintre de l'àmbit domèstic es portaven a terme moltes activitats, entre les quals la transformació d'aliments. La mòlta de cereals és la tasca domèstica per excel·lència, avalada per la presència de morters i diversos molins de mà i rotatoris. Aquests darrers són una innovació dels ibers de la costa catalana que permet una producció més ràpida i còmoda respecte als molins de vaivé.

Molí rotatori.

Una altra feina habitual al nucli habitat era la confecció de teixits, que tenia un procés molt laboriós (esquilar, cardar, filar, teixir, tenyir...). Les fusaioles per al filat i els pesos de teler són peces que es troben als habitatges ibèrics. El teler era vertical i s'hi elaboraven teixits de llana i lli. Amb el teler de cintura o de plaquetes es confeccionaven peces de mida petita i dibuix complex. Les agulles, principalment d'os, servien per cosir. Malgrat que es tracta d'una activitat domèstica, la documentació al Puig Castellar de 77 *pondera* i altres eines per al teixit en un sol recinte, sembla apuntar que es podria tractar d'una pràctica comunitària.

Finalment, tot i que no s'han conservat restes, també era habitual el treball de l'espart amb què fabricaven calçat, estores i cistells, i de la fusta per fabricar eines, portes o mobles senzills per la llar.

A banda de la fabricació tèxtil, hi ha altres activitats econòmiques, com la producció ceràmica o la metal·lúrgica, que es troben a cavall entre l'àmbit domèstic i el treball artesanal, fet per especialistes.

Pel que fa a la terrissa, bona part dels atuells emprats a l'àmbit domèstic els fabricaven segurament les dones dintre del mateix poblat, sobretot la ceràmica modelada a mà. Aquesta, al segle IV aC, disposa d'una representació excepcional al Puig Castellar, tant des del punt de vista quantitatiu com qualitatiu. La forma més habitual és la d'olles i olletes, amb diverses variants formals i decorades amb

Vas de ceràmica fet a mà.

cordons digitals i incisions verticals. Es fan servir sobretot per cuinar i guardar aliments, i com a vaixella domèstica. L'aparició del torn en època ibèrica va permetre millorar tècnicament i formalment la producció, sense abandonar, però, la fabricació de ceràmica a mà. L'ús del torn exigia una especialització que només s'aconseguia amb un llarg procés d'aprenentatge, cosa que portava a una especialització de l'artesà. La producció terrissaire ibèrica imitava formes i decoracions d'importacions mediterrànies. Els atuells eren d'argiles clares, als quals s'aplicava decoració pictòrica vermella o blanca amb motius geomètrics vegetals, animals o narratius.

Al Puig Castellar, dintre de la ceràmica a torn de producció local, hi predomina la ceràmica ibèrica oxidada i la ceràmica ibèrica reduïda, i tipològicament es documenten sobretot gerres i gerretes, plats, olles i alguns morters, vasets i bols.

Cronològicament, trobem a totes les fases del poblat un alt percentatge de ceràmica de producció local davant de la ceràmica d'importació. A les darreres fases, té lloc un augment de ceràmica a torn i disminució de la ceràmica a mà, i també constatem un augment progressiu d'àmfora ibèrica respecte a altres recipients de ceràmica.

Pel que fa a la metal·lúrgia, és una activitat que té una gran transcendència econòmica. Els ibers dominen la metal·lúrgia del ferro, tal com demostren el seu instrumental i les seves armes, i del bronze, com es pot veure pels

Espàtula de bronze.

objectes personals. També treballen el plom, el coure i els metalls preciosos. L'activitat metal·lúrgica començava amb l'extracció del mineral, continuava amb el procés de reducció per obtenir el metall pur i acabava amb l'elaboració del producte manufacturat mitjançant la fosa i la utilització de motlles de pedra sorrenca o mitjançant la tècnica de la forja.

La presència d'escòries de ferro i forns indica l'existència de producció metal·lúrgica al poblat. El Puig Castellar ha lliurat el conjunt d'objectes metàl·lics més important de l'àrea

Punta de llança trobada a les excavacions del juliol de 2007.

laietana i, probablement, un dels més importants de tot el món ibèric. Aquest conjunt de materials recuperats és molt variat i representatiu del ventall de peces habituals als poblats ibèrics catalans. D'una banda, es tracta de petits elements de bronze (objectes d'ornamentació personal, guarniments o complements dels vestits, recipients, claus i elements de medicina i higiene) i de plom (cinta enrotllada, glans, làmina amb inscripció) i, de l'altra banda, de peces de ferro, molt més nombroses. Aquest grup està constituït per armes (beines d'espasa, espases, puntes de llança, asts), ganivets, estris domèstics, artesans i agrícoles (podalls, fangues, càvecs, aixades, arades, falçs, destrals, cisells, claus...).

Les notables troballes de peces d'armament, presents entre els lots de materials de totes les excavacions i aparegudes en els nivells d'abandó, són una mica difícils d'interpretar. Tant aviat pot relacionar-se amb l'hipotètic caràcter militar d'un assentament de les característiques del Puig Castellar i, per tant, vinculant a aquestes funcions bona part de la seva població, com amb una conjuntura històrica molt determinada que afecta aquest període d'entorn l'any 200 aC (Segona Guerra Púnica, campanyes de Cató, etc.), amb un abandonament sobtat del jaciment que va impedir la dinàmica habitual de reciclatge del metall.

Capfoguer de ferro.

Dintre dels objectes metàl·lics de ferro trobats al Puig Castellar, en destaca especialment el capfoguer, trobat en un dels habitatges del nord del jaciment en el decurs de les campanyes fetes pel Centre Excursionista Puigcastellar. Aquest capfoguer, datat cronològicament entorn dels segles IV-III aC, és de ferro forjat, mesura 1,25 cm de llarg i 36 cm d'alçada, i és format per una tija horitzontal, de secció rectangular, sostinguda per quatre peus. Els extrems de la tija són doblegats enlaire i rematats amb el cap d'un brau per un costat i el d'un moltó per l'altre. Funcionalment formaria parella amb una altra peça de característiques similars que no ha estat trobada, i ambdós col·locats de forma paral·lela sostindrien una graella. Per les seves característiques i singularitat no es pot descartar que es tractés d'una peça amb un ús cultual. Es tracta d'una peça única al nostre país, suposadament d'importació, arribada tal vegada a través del comerç grec. Se'l relaciona amb els capfoguers metàl·lics d'influència etrusca que són ben representats a Itàlia i a Europa central.

L'intercanvi comercial

A l'economia ibèrica va tenir un pes important el comerç, que es va veure potenciat pel contacte amb els fenicis, els grecs d'Empúries i Roses i els púnics d'Eivissa i, més endavant, amb els romans. Els intercanvis comercials estaven controlats per les altes jerarquies socials i de poder, que s'encarregaven d'emmagatzemar i tornar a distribuir els productes per exportar, tant si eren cereals, fibres tèxtils o metalls (plom i ferro). També monopolitzaven els productes d'importació: ceràmica fina, objectes

Cratera de ceràmica de vernís negre.

Dracmes ibèriques.

metàl·lics, joies o teixits de porpra. Amb aquestes transaccions augmentava el prestigi dels grups dominants ja que acumulaven béns de luxe.

L'activitat comercial dels habitants del Puig Castellar, segons els materials apareguts durant les excavacions, sembla molt reduïda. En efecte, els materials procedents de la importació són molt escadussers, tant pel que fa a la vaixella fina o de luxe —sol ser representada per la ceràmica procedent de la zona de Grècia principalment fins al segle IV aC o de la península Itàlica a partir del segle III aC—, com pel que fa als recipients amfòrics, contenidors de productes alimentaris, procedents majoritàriament en aquesta època de l'àmbit púnic. Aquí cal tenir present la importància d'aquests materials (sobretot la vaixella fina) ja no pel que fa al comerç pròpiament dit, sinó pel fet que representen un signe de prestigi i poder

en les elits locals. La manca o escassetat d'aquests objectes al Puig Castellar ens planteja dubtes sobre la presència de representants d'aquestes elits entre els habitants del poblat.

Pel comerç, els ibers van fer servir moneda estrangera i, a la fi del segle III aC, a partir de la presència romana al territori, encunyen les primeres monedes, les quals imitaven els models grecs i romans i portaven el nom de l'ètnia escrit amb lletres ibèriques. Entre els materials numismàtics descoberts al poblat destaca l'anomenat tresor del Puig Castellar, trobat de manera casual a començament dels anys 40. Es tracta d'un lot calculat en 350 dracmes i 50 divisors, als quals s'han de sumar les onze monedes trobades el 2002. Són dracmes d'Empúries i ibèriques d'imitació d'Empúries, totes amb el cap del pegàs modificat.

Una altra peça significativa vinculada al món comercial és un pes de balança que es va trobar al Puig Castellar en les primeres excavacions fetes per Ferran de Sagarra. És un pes de pedra en forma d'esfera (8,3 cm de diàmetre i 424 g de pes) tallat a la part inferior i travessat per una argolla de ferro per suspendre'l, amb la particularitat de tenir una inscripció: USATAIN ABARAR BAN. Pel que sembla, és un

Pes amb inscripció ibèrica.

Plom amb inscripció.

nom de persona seguit dels sufixos *-ar-ban*. És probable que es tracti d'una indicació de propietat, però no es pot descartar que inclogui una indicació metrològica.

També pertanyent al comerç volem destacar una darrera troballa. Ens referim a la làmina de plom abans esmentada, apareguda en les darreres campanyes, en l'enderroc del carrer 4 i, per tant, de la fase 3 del poblat. És de forma aproximadament rectangular, fa 7,8 x 4,8-3,8 x 0,1 cm i presenta una perforació en un dels angles i un plec en un dels extrems. El que es conserva correspon a la part dreta del suport original i presenta restes d'inscripció per les dues cares. Tot i que el seu estat no permet fer gaires disquisicions lingüístiques per la impossibilitat de comprendre l'escriptura ibèrica, es pot afegir als exemplars que esmenten quantitats i numerals i que semblen acceptar sense problemes una interpretació com a carta comercial.

Creences i rituals

La societat ibèrica desenvolupà un conjunt de creences, cultes i rituals vinculats a la fertilitat dels camps i als ramats. Eren idees relacionades amb els conceptes de la deessa mare i la deessa terra. Els contactes amb el món grec i púnic propicien l'adopció d'imatges de la divinitat femenina, en forma de peveters o cremadors de perfums d'argila cuita on es representa el cap d'una dona, probablement una figuració de la deessa grega Demèter o de la púnica

Peveter amb els atributs de la deessa Demèter.

Tanit, guarnida amb els atributs i símbols iconogràfics que li són propis (fruites, espigues de blat i aus) i coberta amb un barret o *kalathos*. Al Puig Castellar s'han descobert dos d'aquests caps de Demèter pràcticament sencers, el primer aparegut en les campanyes de 1904-1905 és avui il·localitzable mentre que el segon, aparegut a les campanyes de 1954-1958, fa 14,1 x 10,4 x 1 cm, té una cronologia dels segles IV-III aC i presenta cinc perforacions a la part superior possiblement destinades a rebre les espigues de cereal. Aquestes efígies aviat van deixar de ser utilitzades com a cremadors de perfums i van passar a utilitzar-se com a ofrenes sepulcrals, acompanyant els rituals agrícoles propis del sector litoral ibèric.

Una altra peça que creiem que devia tenir un ús cerimonial religiós és el capfoguer de ferro abans descrit. Les característiques tècniques i funcionals de la peça fan pensar que s'utilitzava com a sostenidor de víctimes immolades dedicades als déus de la llar. A la península Ibèrica l'únic paral·lelisme que coneixem és el de la necròpoli de La Osera d'Àvila.

Crani enclavat.

Un dels aspectes més interessants de la documentació recuperada al Puig Castellar és la presència de diversos cranis humans trobats, segons sembla, al peu de la muralla durant les primeres excavacions de començament del segle XX. Un d'aquests cranis està travessat per un clau de ferro de 25 cm de longitud, altres dos presenten perforacions que demostren que havien patit el mateix tractament i altres no presenten senyals d'haver estat enclavats. Sembla indubtable que aquests cranis anaven fixats a la muralla, on quedaven exposats, sovint a la mateixa porta d'entrada de l'assentament. Aquest ritual es documenta també en altres jaciments ibèrics de Catalunya com al Puig de Sant Andreu d'Ullastret o el Molí d'Espígol de Tornabous. És un ritus de caràcter guerrer, habitual a la Gàl·lia meridional, que representa el difunt heroïtzat i acompanyat dels caps tallats del seus enemics. Aquest ritus s'ha de relacionar amb la tradició cèltica dels caps tallats.

Els rituals funeraris

Pel que fa al món funerari, els enterraments es feien en relació amb l'estatus dels difunts, i s'hi donaven diferències rellevants. El ritual funerari incloïa la cremació i la

Enterrament del neonat de la casa 19.

posterior col·locació de les cendres i l'aixovar en tombes. Les necròpolis eren situades fora dels poblats i eren destinades únicament a les classes dominants. Al territori proper al poblat no s'ha localitzat fins avui cap necròpoli ni enterrament aïllat. No és així en el cas dels enterraments infantils, dels quals se'n van localitzar sis a les excavacions recents. La inhumació dels nadons morts o prematurs a l'interior de les cases era una pràctica habitual en època

Distribució espacial dels enterraments infantils.

ibèrica i podia respondre al desig de la família de conservar, amb una finalitat protectora, els membres morts de menys d'un any i a la idea de fertilitat implícita en l'esperança de provocar un nou naixement. Les sis sepultures (cinc de nadons i una d'un prematur), cronològicament datades entre final del segle V i el segle IV aC, van ser localitzades dins de quatre habitatges on es feien tasques domèstiques, tal com ho demostren algunes estructures com molins, llars de foc, banquetes, etc.

Aquests enterraments van ser trobats en tots els casos a prop dels murs, ben lògic si tenim en compte que són les zones menys afectades pel tràfec quotidià. Fins ara no s'ha documentat la presència d'elements que en senyalitzessin la presència, encara que no es pot descartar que aquests fossin de materials peribles o mitjançant pintures a les parets.

Sembla que aquestes pràctiques eren reservades a aquells individus que morien abans de complir l'any, a diferència de la resta, que habitualment eren incinerats. Aquests no havien viscut prou temps, per la qual cosa encara no havien ingressat a la comunitat i per tant no podien ser tractats de la mateixa manera que la resta de membres.

Dels sis nadons, només en tres dels casos fou possible la restitució de la posició. Les anàlisis corresponents constataren que havien estat dipositats en posició fetal, amb les cames i els braços plegats. Aquest fet reforça encara més la concepció de la terra com un úter femení.

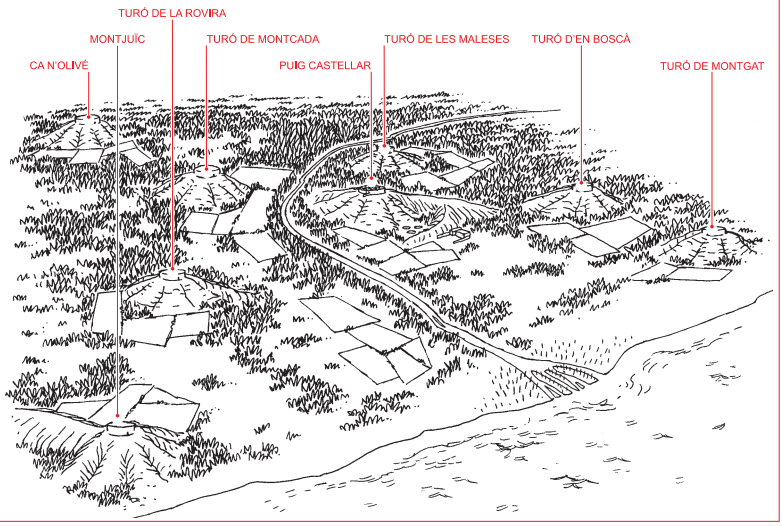
El Puig Castellar dintre de la Laietània ibèrica

Per tal d'entendre bé el paper del poblat Puig Castellar dins el món ibèric, cal considerar el context en què se situa, tenint en compte, d'una banda, les seves pròpies característiques (situació, dimensions, urbanisme, tipus de cases, fortificació, comerç, tipus de materials trobats...) i, de l'altra, la manera com s'estructura el poblament ibèric en el territori durant aquesta època.

10 Situació privilegiada

El Puig Castellar presenta una situació geogràfica privilegiada, ja que ofereix un ampli control visual que comprèn la desembocadura del Besòs, el pla de Barcelona, bona part del Vallès i del Maresme. Des d'aquí els habitants del poblat controlaven el territori i les vies de comunicació entre la costa i l'interior.

Es pot constatar un alt nivell d'intervisibilitat amb altres poblats contemporanis com ara Montjuïc, el turó de la Rovira (Barcelona), el turó d'en Boscà (Badalona), el turó de Montgat, Ca n'Olivé (Cerdanyola del Vallès) o el turó de les Maleses (Sant Fost de Campsentelles).

Situació del Puig Castellar respecte a altres jaciments laietans propers.

Pel que fa a la situació, el poblat es troba ubicat dalt d'un turó i té unes condicions privilegiades des del punt de vista estratègic, tant pel que fa al control del territori com a la seva defensa. Respecte a les dimensions, cal considerar que es tracta d'un hàbitat força petit, tot i que es tracta d'un nucli amb una agrupació important d'habitatges i amb un urbanisme intern innegable que s'organitza a partir de diferents carrers o vies de comunicació que permeten la circulació i a l'entorn dels quals es disposen els diferents recintes, que semblen correspondre bàsicament a habitatges. D'altra banda, el poblat Puig Castellar, amb una planta perfectament adaptada a la topografia de la part alta del turó on se situa, presenta l'existència d'una fortificació. Respecte a l'activitat comercial, aquesta sembla molt reduïda ja que els materials d'importació apareguts durant les excavacions són molt escadussers. Finalment, cal posar en relleu que ha aparegut una quantitat important d'objectes de ferro, tant eines agrícoles com armament, destacant especialment aquest darrer conjunt, fet no gaire habitual i que sembla indicar la presència d'activitat militar i, per tant, d'un grup que s'hi dedica. Algunes d'aquestes

característiques són les que han portat a classificar aquest poblat dins del que anomenem vilatges fortificats.

Ara bé, per determinar quin és el paper real del Puig Castellar dins l'organització complexa del món ibèric, també hem de tenir en compte la regió on es troba, la Laietània —amb límits a la Tordera, el massís del Garraf i la serralada Prelitoral—, i el conjunt dels altres nuclis habitats que la formen, ja que és precisament en la relació amb ells que es defineix el seu paper i que se'n pot arribar a explicar la raó de ser i la funcionalitat.

Estudis recents proposen l'existència a la costa catalana de tres territoris diferenciats amb entitat política, que són els indigets al nord, els laietans al centre i els cossetans al sud, cadascun amb un nucli de poder que es pot catalogar de ciutat o capital: Ullastret a la Indigècia, Burriac a la Laietània i Tarragona a la Cossetània.

El Puig Castellar ni per situació, ni per dimensions ni per característiques forma part del grup de ciutats. Ara bé, la seva inclusió en els vilatges fortificats també l'inclou en el grup dels nuclis de poder. En efecte, les seves característiques en general fan pensar que es tracta d'un poblat amb unes funcions específiques de control del territori i, per tant, creat amb aquesta funcionalitat específica, com un element més de la xarxa ideada pels grups polítics dirigents per a l'organització i control de l'Estat.

De fet, podem dir que es troba entre unes ciutats que detenen el màxim poder polític, unes ciutats de segon ordre i uns nuclis més petits, amb una funció essencialment de caire econòmic. En efecte, cada vegada més, es coneixen petits nuclis de poblament marcats per la seva activitat econòmica, sigui agrícola o d'un altre tipus.

Prop del Puig Castellar hem de destacar, tot i el coneixement parcial que en tenim, el nucli de Can Calvet (segles V-IV aC) que, per situació, dimensions i característiques, cal catalogar com un petit assentament creat amb unes funcions específiques d'explotació agrària. Aquest nucli era als peus del Puig Castellar, però a la zona de plana i a la vora del curs de la riera de la Pallaresa, en una zona de plana fèrtil ideal pel conreu i, fins i tot, amb bones comunicacions, però sense bones condicions per al control del territori. Actualment

Jaciment ibèric de can Calvet.

aquest jaciment, que es va excavar amb caràcter d'urgència, es troba en plena àrea urbana, soterrat per la B-20 i el parc d'Europa de Santa Coloma de Gramenet.

Així mateix, tot i que en principi sembla que amb una cronologia més tardana dins del món ibèric, coneixem també algunes agrupacions de sitges als peus del Puig Castellar per a l'emmagatzematge de gra. Ens referim a les sitges del carrer d'Extremadura (mitjan segle II – mitjan segle I aC), conegudes també com a sitges de la vinya d'en Martí i d'en Sol. Es tracta d'un conjunt d'onze sitges excavades entre els anys 1972 i 1978, on es devien emmagatzemar excedents agrícoles amb finalitats comercials. Aquest jaciment demostra una ocupació de la plana en un moment ibèric tardà, quan ja es dóna la presència romana a la zona, després d'abandonat el poblat Puig Castellar.

Càlats ibèrics de les sitges del carrer d'Extremadura.

Tot això ens porta a constatar que el Puig Castellar, com a vilatge fortificat que l'hem definit i integrat en els nuclis de poder que controlen el territori, té una evolució clarament lligada amb els esdeveniments i processos històrics més generals del món ibèric.

El projecte d'actuació al Puig Castellar

Com s'ha dit al començament, l'any 1997 l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, a través del Museu Torre Balldovina, va endegar un projecte global d'intervenció al Puig Castellar amb la finalitat d'assolir tres objectius bàsics: garantir la conservació del jaciment; aconseguir un jaciment comprensible i interessant per a tots els públics que representi un atractiu tant en l'àmbit educatiu i formatiu com d'oci, i per últim, aprofitar l'empenta que pot representar aquesta actuació per consolidar, en el marc del jaciment, un àmbit permanent de recerca científica i formativa d'interès tant universitari com postuniversitari.

Per dur a terme aquesta actuació s'ha comptat, des del primer moment, amb la col·laboració de diferents institucions, administracions i entitats que d'una forma o altra estan implicades en aquest jaciment (Universitat de Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Centre Excursionista Puigcastellar, Parc de la Serralada de Marina, Museu d'Arqueologia de Catalunya – La Ruta dels Ibers, Diputació de Barcelona i Generalitat de Catalunya, entre d'altres).

Al començament del projecte es va definir un model d'intervenció per al jaciment i uns criteris generals aplicables a tots els àmbits de l'actuació, que són: diferenciar clarament les zones originals de les intervingudes, fer sempre reversible la intervenció, respectar totes les fases de vida del jaciment en la mesura que sigui possible, garantir la conservació del jaciment, i possibilitar i assegurar la continuïtat de la recerca arqueològica.

El caràcter dinàmic del projecte i la voluntat de rendibilitzar de forma immediata els resultats científics de les excavacions fan que es plantegi un desenvolupament paral·lel entre

els treballs d'investigació i els de difusió i condicionament museogràfic, de forma que hi pugui haver unes realitzacions concretes en aquest sentit abans que no s'hagi completat totalment la intervenció global en el jaciment.

L'any 1998 va ser l'any de posada en marxa del projecte d'actuació al Puig Castellar i començaren a portar-se a terme diverses actuacions en tots els àmbits. N'esmentarem les que considerem més remarcables.

Dintre de l'àmbit arqueològic, cada any a l'estiu es fa una campanya d'excavació que compta amb la participació d'alumnes de la Universitat de Barcelona. Fins avui s'han descobert un nou carrer, més de vint habitatges, un desguàs i un tram de muralla. Gran part de les estructures excavades s'han consolidat per tal de garantir-ne la conservació, i s'han reintegrat els murs, diferenciant sempre la part original de la sobrealçada amb un línia vermellosa.

Pel que fa a la museïtzació i l'adequació didàctica del jaciment, s'han fet tres actuacions importants. Primer l'estació didàctica que hi ha instal·lada al mateix poblat i que conté sis *flips* o interactius que donen informació sobre alguns aspectes dels ibers. Segon, s'han senyalitzat les parts més destacades del poblat amb rètols: uns situats a l'entrada, que donen informació general, i altres situats dintre del jaciment, que donen informació més puntual i recreen els espais que s'estan visitant. Per últim, s'ha reconstruït un habitatge ibèric (recinte 19) en el lloc original, de manera que facilita la comprensió de com eren les cases i com vivien els ibers del nostre poblat.

Mòdul de flips didàctics.

Rètols informatius a l'entrada del jaciment.

També s'han condicionat l'entorn i els accessos al jaciment. D'una banda el camí d'arribada al poblat des del pla de les Alzines, millorant el traçat i fent escales a les zones de més desnivell. Per l'altra banda, s'ha arranjat el mateix pla de les Alzines, l'esplanada que trobem just al davant de la tanca d'accés al Puig Castellar, que s'ha reforestat amb espècies autòctones, i s'ha situat un seguit de bancs i construït un magnífic mirador sobre la ciutat, la qual cosa l'ha convertit en un veritable vestíbul del jaciment.

Quant a la promoció i difusió del jaciment, es porten a terme diferents activitats entorn de la cultura ibèrica adreçades als diferents sectors de públic, algunes al llarg de tot l'any (visites, tallers…) i altres puntualment (conferències, edicions, exposicions…). El maig de 2000 el jaciment va passar a formar part de *La ruta dels ibers: els laietans*.

De les actuacions divulgatives volem destacar la Festa ibera al Puig Castellar. Aquesta activitat se celebra cada any, des del 1998, al voltant del 18 de maig, i es duu a terme els dies feiners per a les escoles, mentre que el cap

Visita d'un grup.

de setmana s'obre a tothom. A peu del poblat s'instal·la un seguit d'espais ambientals que transporten el visitant al moment de màxima esplendor del Puig Castellar i així, submergits en una recreació del passat de 2.500 anys d'antiguitat, es reviuen alguns dels aspectes més significatius de la vida quotidiana dels ibers.

Així mateix, va ser rellevant la celebració del primer centenari del descobriment del Puig Castellar a l'any 2002. Els

Festa ibera al Puig Castellar.

diversos actes culturals i lúdics que es van dur a terme al llarg de tot l'any per donar a conèixer l'herència ibèrica del Puig Castellar a dins i a fora de la ciutat, van deixar una empremta ben positiva a la història del Puig Castellar.

La cultura ibèrica al Museu Torre Balldovina

Complementàriament a la museïtzació del jaciment, per tal de contextualitzar el poblat Puig Castellar en el territori de Santa Coloma i dintre del món ibèric, d'una banda, i per exposar els objectes originals procedents del poblat recollits en les diverses excavacions, de l'altra, el Museu Torre Balldovina dedica bona part de la seva exposició permanent a la cultura ibèrica. Sota la capçalera *Santa Coloma de Gramenet: la muntanya, el riu, la ciutat* l'exposició il·lustra la continuïtat del territori colomenc i de la seva població des de l'assentament dels ibers al Puig Castellar fins al moment actual.

El primer àmbit de l'exposició, "la muntanya" (Puig Castellar), es dugué a terme en dues fases: el 30 d'abril de 2003 es van obrir al públic les sales que introdueixen al territori colomenc, a la cultura ibèrica contextualitzada dintre de la Mediterrània, al llegat dels ibers laietans a Santa Coloma i especialment al jaciment del Puig Castellar, la història i les excavacions (sales 1 i 2); l'audiovisual sobre els ibers (sala 3)

Museu Torre Balldovina.

Sales d'exposició de la cultura ibèrica.

i la Sala dels tresors, on hi ha exposades les peces ibèriques més significatives, algunes d'elles úniques, trobades a Santa Coloma (sala 4). Amb la inauguració de la segona fase, el 18 de maig de 2005, que comprèn la reconstrucció d'una casa (sala 5) i els àmbits d'economia, tecnologia, societat, escriptura, creences i romanització (sala 6), s'ofereix ja una visió completa de la vida quotidiana dels ibers.

Aquesta exposició del Museu, estretament lligada al projecte d'actuació al Puig Castellar, empra els mateixos criteris expositius i didàctics aplicats al jaciment, ja que ambdues actuacions han de sintonitzar com a parts d'un mateix projecte comú.

Bibliografia bàsica

BOSCH GIMPERA, P. (1920): "La cultura ibèrica. El donatiu de Puig Castellar, per D. Ferran de Sagarra a l'Institut d'Estudis Catalans", Crònica de la Secció Arqueològica, *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. VI, anys MCMXV-XX, Barcelona, p. 593-597.

CLAVELL, M. (1988): *Santa Coloma de Gramenet. Dels primers pobladors a l'Edat Mitjana*, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, p. 6-12.

DE LA PINTA, J. L., RÍO-MIRANDA, J. (1981): *El poblado layetano del Puig Castellar, Santa Coloma de Gramenet (Barcelona),* Museu Municipal Puig Castellar, Santa Coloma de Gramenet.

DE SAGARRA, F. (1905): "Descubriments arqueológichs de Puig-Castellar, terme de Santa Coloma de Gramenet", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 18-19-20, any V, Barcelona, p. 88-91, 160-165, 233-237.

Diversos autors (1998): *Els ibers, prínceps d'Occident*. Catàleg de l'exposició, Fundació la Caixa, Barcelona.

FERRER, C. (1998-2006): *Memòries de les intervencions arqueològiques al Puig Castellar (Sta. Coloma de Gramenet), anys 1998-2006.*

(2007): *Informe de la intervenció arqueològica al poblat ibèric de Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet, Barcelonès). Juliol de 2007*.

FERRER, C., RIGO, A. (2003): *Puig Castellar. Els ibers a Santa Coloma de Gramenet. 5 anys d'intervenció arqueològica (1998-2002),* Museu Torre Balldovina, Santa Coloma de Gramenet (Monografies locals, 2).

GRACIA, F., MUNILLA, C. (2000): *El llibre dels ibers. Viatge il·lustrat a la cultura ibèrica*, Ed. El Mèdol i Signament, Tarragona.

GUTIÉRREZ, M. L. (1987): *Els ibers. Puig Castellar, poblat laietà*, Ed. Graó, Barcelona.

MARTÍNEZ, A., VICENTE, J. (1966): *El poblat ibèric de Puig Castellar. Excavacions dels anys 1954-1958*, Memòria XXIV de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

(2001): *Els ibers del Puig Castellar*, Centre Excursionista Puigcastellar, Santa Coloma de Gramenet (Fites i Documents, 2).

PIJOAN, J. (1906): "Una estación prerromana en Cataluña", *Hojas Selectas*, 54, Barcelona, p. 483-493.

RIGO, A. (1993): *Memòria de la intervenció arqueològica d'urgència al poblat de Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet, Barcelonès).*

SANMARTÍ, J. (1986): *La laietània ibèrica. Estudi Arqueològic i Històric*. Volum II. Tesis Doctoral llegida a la Universitat de Barcelona.

SANMARTÍ, J., GILI, E., RIGO, A., DE LA PINTA, J. L. (1992): *Els primers pobladors de Santa Coloma de Gramenet. Dels orígens al món romà,* Museu Torre Balldovina, Santa Coloma de Gramenet (Història de Santa Coloma de Gramenet, 1).

SERRA RÀFOLS, J. de C. (1928): *Forma Conventus Tarraconensis I: Baetulo-Blanda*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

(1932): "Llocs d'habitació ibèrics de la Costa de Llevant", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VIII (1927-1931), Barcelona, p. 41-54.

(1942): "El poblamiento de la Maresma o Costa de Levante en la época anterromana", *Ampurias*, IV, Barcelona, p. 69-110.

(1968): "Notes sobre la indústria del ferro a Catalunya abans de la romanització", *Comunicaciones a la I Reunión de Historia de la Economía Antigua en la Península Ibérica, Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, 5, València, p. 9-21.

VILASECA, J. (1985): *Història general de Santa Coloma de Gramenet*, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, p. 251-271.

© Text
Magda Clavell, Àngel Manzano, Sara Marín, Josep Lluís Muñoz, Miquel Rico

© Fotografies
Conxita Ferrer
Albert L. Rovira
Museu d'Arqueologia de Catalunya
Museu Torre Balldovina

© Il·lustracions
Ricard Fernández
Francesc Riart
Marta Sansa

© Edició
Museu d'Arqueologia de Catalunya

Coordinació editorial
Anna M. Garrido
Marta Sáez
Teresa Carreras

Segons projecte gràfic de
Josep M. Mir

Impressió
Gráficas Varona, S.A.

Dipòsit legal:
ISBN:

Primera edició
Desembre de 2007

El projecte d'investigació i de difusió del poblat ibèric Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet és fruit del treball d'un equip en què hi participen CODEX Arqueologia i Patrimoni (David Asensio, Conxita Ferrer, Jordi Morer, Antoni Rigo), TEA Difusió Cultural (Josep Lluís Muñoz), Universitat de Barcelona (F. Xavier Hernández, Joan Sanmartí, Joan Santacana), Musear (Félix Sandoval) i Museu Torre Balldovina (Magda Clavell, Ramon Sagués).

